

Др Гордана
ЈЕРЕМИЋ

РИМСКИ БРОНЗАНИ МЕРКУР ИЗ БРЕСНИЦЕ*

УДК: 904.73"652"(497.11), 069.51:904(497.11)

АПСТРАКТ: У сталној поставци Народног музеја у Чачку налази се бронзана статуета бога Меркура, која представља случајни налаз из села Бресница, у околини Чачка. У раду се анализирају стилске и типолошке карактеристике налаза, кроз компаративну грађу из различитих области Римског царства. Посебан осврт се даје на налазе бронзаних статуета овог типа широм Римског царства, као и на споменике Меркуровог култа у областима Горње Мезије и источног дела провинције Далмације, са циљем сагледавања распрострањености овог култа у поменутиим областима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Меркур, Бресница, *Moesia Superior*, ситна бронзана пластика, римска религија, провинцијска уметност, занатство, III век.

У сталној поставци Народног музеја у Чачку налази се бронзана статуета римског бога Меркура, делимично оштећена, која је у Музеј допела путем откупа (инв. бр. А II/14).¹ Статуета је висока 11,4 cm, тешка 187,64 g, пуно ливена у калупу, са накнадним дорадама (урезивање, пунктирање). Као место налаза наведена је Бресница, насеље удаљено 24 km источно од Чачка, на путу према Крагујевцу, које припада западним деловима римске провинције Горње Мезије (*Moesia Superior*), где до сада нису евидентирани археолошки трагови античког периода.

Реч је о статуети голобрадог, наог и босоног бога Меркура, представљеног у стојећем ставу (сл. 2–6). Недостаје део леве руке, испод лакта, као и атрибути које је у њој носио. Божанство стоји ослоњено на леву ногу, док је десна благо савијена у колену, са прстима који додирују тло. Прсти десне ноге делимично су оштећени. Торзо је забачен благо према назад, са наглашеним глутејима и заобљеним стомаком. Задњица је изражена и веома високо моделована. Руке су благо савијене у лактовима. У десној руци, са нешто наглашенијом и масивнијом шаком, држи кесу са новцем (*marsupium*). Глава је овална, непропорционално

* Приложени текст представља резултат рада на пројекту Министарства науке и технолошког развоја РС: „Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног, војног и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на тлу Србије“ (бр. 177007).

1 Фотографија статуете је публикована у: Делфина Рајић, Милош Тимотијевић, *Културна ризница Чачка. Од праисторије до савременог доба*, Чачак, 2008, 57, сл. 31.

увећана у односу на тело, са наглашеним цртама лица и погледом усмереним према посматрачу. Густа коса, са вертикалним и благо таласастим праменовима, моделована је у облику капе, са шишкама које падају на ниско чело. На теменом делу из косе изниче пар пластичних крилаца која делују попут рошчића.

Меркур је римско божанство поистовећено са етрурским богом Турмсом и грчким Хермесом. Његово име потиче од речи *merx, mercis, f.* (роба) и означава размену робе која је у Риму била уобичајена трговачка форма.² У римској религији први пут се помиње 399. године п. н. е., током IV века п. н. е. кује се новац са његовим ликом.³ Он је бог трговине, заштитник путника, државе и појединаца, гласник богова, водич душа. Празнован је 15. маја у свом храму у Риму, где је поштован заједно са својом мајком, богињом Мајом. Тог дана одржавана је светковина трговаца (*mercuriales*) и трговачких удружења (*collegia mercatorum*), који доносе воду са Меркуровог извора (*aqua Mercurii*) у близини Капенске капије (*porta Capena*), којом прскају себе и робу коју продају, приносећи жртве од воћа, колача, меда, мешавине вина и воде или жртвених животиња (овна, козе, свиње, језика ових животиња).⁴ Атрибути овог божанства су кратки огртач (*chlamys*), путнички шешир (*petasos*), гласнички штап (*caduceus*), крилата обућа (*pedilla*) и кеса са новцем (*marsupium*), која је преузета из Хермесове иконографије током средње Републике, када је у Риму уведено новчарство.⁵ Његове свете животиње су петао и корњача.

Меркуров култ био је омиљен у античком свету. Он је божанство чије су особине блиске људима: посредник је између људи и богова, помаже смртницима, обавља послове недостојне других богова, покатакд их вара и поткрада, па је због тих својстава нарочито био омиљен код лопова и трговаца који су словали на непоштен начин.

Култ бога Меркура био је нарочито распрострањен у галским и германским провинцијама. Описујући Галију и келтски пантеон, Цезар наводи да је Меркур овде нарочито цењен као изумитељ свих уметности, водич на путевима, заштитник трговине и размене новца и да му је посвећен велики број споменика.⁶ Сличне ставове износи и Тацит за Германију: „*Deorum maxime Mercurium colunt...*“⁷ као и каснији писци који бележе интензивно поштовање

2 Erica Simon, s. v. Mercurius, *Lexicon iconographicum mythologiae classicae*, vol. VI-1, Zürich-München, 1992, 500.

3 Gerhard Radke, *Die Götter Altitaliens*, Münster, 1965, 215.

4 Gerhard Radke, *n. d.*, 213.

5 Erica Simon, *n. mesto*.

6 „*Deum maxime Mercurium colunt. Huius sunt plurima simulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad questus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur*“, према: Joachim Hupe, „*Studien zum Gott Merkur im römischen Gallien und Germanien*“, *Trierer Zeitschrift* 60, Trier, 1997, 58.

7 Joachim Hupe, *n. d.*, 59.

и високо вредновање Меркура код становништва у западним провинцијама Царства. Њему су подизана светилишта, чија је концентрација нарочито изражена у средњем току Рајне, у Горњој Германији (*Germania Superior*), као и у области Мозела, у суседној провинцији Белгијској Галији (*Gallia Belgica*), где је до сада регистровано двадесетак његових храмова.⁸

У време касне антике Меркуров култ у Галији представљао је праву опасност за хришћане, о чему можемо судити на основу пасуса из житија светог Мартина, бискупа града Тура између 372. и 394. године, где се наводи да је ђаво, било у облику Меркура, Јупитера, Венере или Минерве, опседао свеца који се од демона бранио знаком крста и снагом молитве.⁹ Овакви текстови показују јачину Меркуровог култа у паганском свету, али и све оно против чега се хришћанска црква борила: преваре, лукавства, похлепе, стицања новца и гомилања материјалних богатстава, свега онога што је бог Меркур у свести хришћана симболисао.

Бронзани Меркур из Бреснице представља случајни налаз, што значи да недостаје археолошки контекст који би помогао приликом његовог датовања. У том смислу, он се придружује великом броју бронзаних статуета различитих божанстава широм Римског царства, о чијој се хронологији у стручној литератури воде вишедеценијске полемике које у разматрање узимају различите критеријуме.¹⁰ У појединим случајевима могуће је на основу стилске анализе одредити приближно време настанка одређеног дела, јер се промене у римској уметности од I до III века н. е. донекле могу пратити у општим карактеристикама и препознати на бронзаним фигуринама.¹¹ Већина фигурина настала је према узорима римских статуа које нису измислили локални уметници у провинцијама. Они су само, са више или мање успеха, преузимали скулпторски стил и иконографију од добро познатих дела, углавном грчких мајстора, и преносили их на ситну бронзану пластику. Током I и почетком II века статуе су веома пажљиво израђиване, док крајем II века моделовање постаје немарније и што је нарочито изражено у уметности III века. Други важан сегмент представља третман лица који често носи портретне одлике. Уколико је предлог скулптуре или статуе лик цара или неког од чланова његове породице, у могућности смо да ближе одредимо датум настанка дела.

8 Joachim Hupe, *n. d.*, 119–121, Karte 2.

9 Joachim Hupe, *n. d.*, 60.

10 François Braemer, „Problèmes de chronologie, bilan et perspectives“, in: *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes* (Nijmegen, 1992), Nijmegen, 1995, 241–251; sa starijom literaturom.

11 Marjan C. Galestin, „Dating of Roman bronze statuettes: fixed types and changing styles“, in: *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes* (Nijmegen, 1992), Nijmegen, 1995, 253; sa starijom literaturom.

Представе Меркура у ситној бронзаној пластици биле су предмет многих типологија.¹² Када је у питању стојећи Меркур, који нас интересује у контексту нашег налаза, издвојени су следећи типови (сл. 7, а–д):¹³

- а. наги Меркур,¹⁴
- б. Меркур са огртачем (*chlamys*), пресавијеним на левом рамену, који пада низ леђа и обмотава се око леве подлактице, спуштајући се све до колена;
- в. Меркур оденут у огртач који покрива леву страну тела. На левом рамену је прикопчан фибулом која образује набор;
- г. Меркур оденут у дугачки путнички огртач који обмотава цело тело и који је прикопчан на десном рамену;
- д. Меркур са огртачем прикопчаним на десном рамену који косо пада преко груди и леђа, покривајући леву руку.

Статуета из Бреснице припада типу нагих Меркура, међу којима постоје разлике у приказивању атрибута на глави (крилаца и петасоса):

1. Меркур без крилаца, гологлав;
2. крилаца у коси;
3. петасос на глави.

За представе наог Меркура, са ретким изузецима, карактеристично је да десна нога чини ослонац, док је лева ослобођена притиска и постављена са стране или благо позади.¹⁵ Меркур се увек представља као младић, а као његови атрибути најзаступљенији су *marsupium* и *caduceus* (симбол среће, јединства и мира), као и *petasos*, док често недостаје карактеристична обућа са крилцима. У предимензионираном представљању кесе са новцем и кадуцеја треба препознати жељу његовог поштоваоца или наручиоца за добитком и напретком.¹⁶

Меркурови атрибути се јављају према одређеним схемама које негују одређене уметничке радионице, мада могу да представљају и разлику у уметничкој способности мајстора приликом копирања оригиналних дела. Атрибути се јављају у следећим варијантама:¹⁷

12	Основна типологија Меркура, било стојећих, седећих или лежећих, базира се на драперији огртача; види у: Annemarie Kaufmann-Heinimann, <i>Die römischen Bronzen der Schweiz I. Augst</i> , Mainz, 1977, 28–30. Ову типологију је применио и Ј. Хупе за Меркурове камене споменике из Галије и Германије (Joachim Hupe, <i>n. d.</i> , 69–75), а прихватила ју је и Е. Симон (Erica Simon, <i>n. d.</i> , 507–508), док је Г. Баухенс додао и тип стојећег Меркура са ногом ослоњеном на стену или штит (Gerhart Bauchhens, s. v. Mercurius, <i>Lexicon iconographicum mythologiae classicae</i> , vol. VI–1, Zürich–München, 1992, 538).
13	Annemarie Kaufmann-Heinimann, <i>n. mesto</i> .
14	Овај тип Меркура назива се и Галски Меркур (Mercurio gallico), који је био доста раширен нарочито у области северно од линије Лион–Нант, где су највероватније биле радионице за његову израду и то према грчким узорима. Уп.: Stéphanie Boucher, „Les bronzes figurés dans le monde romain. Ateliers et datations”, <i>Acta Musei Apulensis – Apulum. Arheologie – istorie – etnografie XV</i> , Alba Iulia, 1977, 276, n. 36.
15	Joachim Hupe, <i>n. d.</i> , 70.
16	Erica Simon, <i>n. d.</i> , 506.
17	Joachim Hupe, <i>n. d.</i> , 70.

- а. кадуцеј је у левој руци, а штап са змијом је окренут нагоре. У спуштеној или повијеној десној руци налази се кеса са новцем;
- б. левом руком се ослања на кадуцеј, док је у горњем делу умотана змија. У спуштеној или повијеној руци кеса са новцем;
- в. кеса са новцем је умотана у огртач и носи се у повијеној левој руци. Десна рука, благо повијена или спуштена, ослања се на кадуцеј.
- г. кадуцеј као код а или б. Десна рука је подигнута, а у њој је кеса са новцем према којој је Меркур усмерио поглед.

Меркур из Бреснице сврстава се у тип нагих Меркура, са крилцима која директно изничу из косе, а који се релативно често среће у римским провинцијама. Иако му је очуван само атрибут у десној руци (кеса са новцем) и мада му недостаје лева подлактица са шаком, можемо претпоставити да је у њој држао кадуцеј са змијом окренутом нагоре, што би одговарало типу а атрибута (по Ј. Хупеу).

Фигурине типа нагих Меркура забележене су на шездесетак налазишта широм Римског царства.¹⁸ Из римске провинције Дакије (*Dacia*) потиче двадесет осам бронзаних фигурина Меркура, међу којима се налази свега пет примерака наог бога са крилцима у коси и стандардним атрибутима (кадуцеј и марсупијум), за које се претпоставља да су производ домаћих локалних радионица II–III века нове ере.¹⁹ Од нарочитог је значаја налаз двадесет седам бронзаних статуета из Круисхутема у данашњој Белгији (*Gallia Belgica*), пронађених у оквиру једног светилишта.²⁰ Међу њима је највећи број фигурина бога Марса (двадесет примерака), а затим следе Меркур са шест статуета и једна Викторија. Међу Меркуровим статуетама пет је представљало наог бога са крилцима која израстају из коврца.

У Горњој Мезији тип нагих Меркура релативно ретко се среће. Забележена су свега четири примерка наог божанства, у свим горе наведеним варијантама: из околине Велеса потиче фигурина висине 5 cm, која припада варијанти без крилаца у коси (III век);²¹ са крилцима у коси су статуета из Рипња, висине 6,2 cm, која представља „обичан посао римскога царског доба“,²² док са непозна-

- 18 | Hélène Oggiano-Bitar, „Typologie de Mercure en Gaule“, in: *Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronze*, Freiburg, 18–22. Juli 1988, Stuttgart, 1994, 312–313, carte I.
- 19 | Sorin Cociș, „Mercurius. Représentations en bronze de la Dacie“, in: *Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronze*, Freiburg, 18–22. Juli 1988, Stuttgart, 1994, 129, type 1.
- 20 | Marc Rügge, Frank Vermeulen, Luc Moens, „Ein bemerkenswerter Fund römischer Bronzestatuetten aus Kruishoutem (Ostflandern)“, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 25–2, Mainz, 1995, 198.
- 21 | Миливоје Величковић, „Римска ситна бронзана пластика у Народном музеју“, *Антика IV*, Београд: Народни музеј, 1972, 30–31, кат. 30, сл. 30.
- 22 | Josip Brunšmid, „Antikni figuralni bronsani predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu“, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva n. s. XIII (1913–1914)*, Zagreb, 1914, 219, kat. 26.

тог налазишта у српском Подунављу потиче примерак исте варијанте, висине 8,8 cm, која је на основу стилских одлика датована у I–II век нове ере;²³ наги Меркур са петасосом заступљен је у Текији (*Transdierna*), висине 12 cm²⁴ и на основу израде може се уврстити у боље занатске радове раноцарског периода.

Према својим стилским карактеристикама, Меркур из Бреснице се сврстава у ред осредњих провинцијских радова. Од велике помоћи за хронолошко и радионичко опредељење нашег примерка јесу аналогije које се углавном налазе у Горњој Мезији, али их има и у западним провинцијама Царства. У извесној невештости у третману лица и косе препознајемо хронолошки блиску представу Меркура у ситној бронзи из Кладова која припада типу Меркура са огртачем пресавијеним на левом рамену, који пада низ леђа и обмотава се око леве подлактице (сл. 8).²⁵ Ова делимично оштећена бронзана фигурина из Кладова,²⁶ висине 9,5 cm, којој недостају десна шака са марсупијем и део кадуцеја у левој руци, са крилцима која директно изничу из косе, представља занатски рад са одликама које ће у периоду тетрархије бити нарочито доминантне, а које се у овом делу наслућују и које наговештавају прелаз ка новом уметничком изразу: извесна укоченост погледа, крупне очи и коса у облику капе. Тело је витко моделовано, са наглашеним глутејима и бедрима, док је ослонац тела, супротно од бресничког Меркура, на десној ноzi, са полуподигнутом и према назад благо забаченом левом ногом. Статуета из Кладова је опредељена као обично дело римског царског доба,²⁷ односно у II или III век нове ере,²⁸ мада смо мишљења да би овај рад требало одредити у III век нове ере, на основу поменуте укочености лица, косе у облику капе и крупних, готово „тетрархијских” очију.

Извесну невештост у представљању црта лица, косе и мускулатуре, показује и статуета Меркура из околине Велеса (*Bylazora*) која представља тип наог божанства без крилаца или петасоса.²⁹ На лицу доминира представа крупних очију, док је коса моделована у облику масивне капе која покрива готово половину чела. Код ове фигурине је остао очуван атрибут у десној руци (марсупиј), док у левој, непропорционално представљеној, недостаје кадуцеј. Донекле слична представа среће се код фигурине из околине Прилепа, на којој су доста невешто приказане црте лица, коса у облику капе и аморфна мускулатура.³⁰

23 | Миливоје Величковић, *н. д.*, 23, кат. 16, сл. 16.

24 | Anka Lalović, „Merkur“, у: Ljubiša Popović et al., *Antička bronza u Jugoslaviji*, Beograd, 1969, 89, кат. 87, сл. 87.

25 | Тип б. типологије Анемарије Кауфман-Хажниман. Уп.: Annemarie Kaufmann-Heinimann, *н. д.*, 28–30.

26 | Josip Brunšmid, *н. д.*, 220–221, кат. 29, сл. 29.

27 | Josip Brunšmid, *н. д.*, 221.

28 | Nadežda Gavrilović, „A contribution to the study of the cult of god Mercury in Moesia Superior“, *Archaeologia Bulgarica* XIV, 1, Sofia, 2010, 73, кат. 35, fig. 26.

29 | Миливоје Величковић, *н. д.*, 30–31, кат. 30.

30 | Миливоје Величковић, *н. д.*, 31, кат. 31, сл. 31.

Блиска стилска паралела нашем примерку потиче из Доње Германије (*Germania Inferior*), у данашњој Холандији. Бронзана статуета Меркура нађена је у Херлену (сл. 9),³¹ у близини терми и јавног пута (*via publica*), у грумену земље заједно са антонинијаном цара Тетрика (270–273). Налаз је, захваљујући томе, датован у другу половину III века нове ере. Код оба примерка (из Бреснице и Херлена) јасно се уочавају карактеристике уметности на прелазу из северијанске епохе ка новом добу – позној антици. Упадљива је сличност у приказивању црта лица (крупне очи, усне са наговештајем благог осмеха и мале обле браде), као и у третману косе представљене у облику капе, подељене дубоким браздама на праменове и са шишкама на ниском челу. Крилца код германског Меркура су нешто већа у односу на наш примерак, а разлика се јавља и у моделовању торза и екстремитета, који су код Меркура из Херлена немарније израде.

Бреснички Меркур има занимљиво моделована крилца, која више подсећају на рошчиће, а слична се срећу и на примерку из Ромуле у Доњој Дакији (*Dacia Inferior*), само што је у другом случају коса у увојцима из које изничу оваква крилца.³² И примерак из Дакије представља тип наог Меркура. Доста је оштећен (недостају му обе руке и лева потколеница), висине 7,8 cm, пуно је ливен и опредељен у II век н. е.. Донекле сличне примерке налазимо у Келну у Горњој Германији (*Germania Superior*),³³ као и међу статуетама из светилишта у Круисхутему.³⁴ Наведени примерци одликују се немарнијом израдом, са непропорционално издуженим торзом. Разлике постоје у третману косе и величини крилаца, али моделовање лица и извесна укоченост погледа крупних очију имају доста сличности са нашим примерком.

Меркур из Бреснице представља усамљени налаз бронзане пластике овог божанства у граничним областима провинција Горње Мезије и Далмације. Култ овог божанства до сада није потврђен у епиграфском и археолошком материјалу ових области, што се најпре може објаснити недовољном истраженошћу, а не одсуством његовог култа у овим деловима Римског царства. Становници ове граничне области у римско доба највише су, судећи према досад откривеним епиграфским споменицима, поштовали врховног бога римског пантеона – Капитолинског Јупитера, а посебну популарност имао је култ Дијане, богиње сребра и заштитнице рудника и рудара.³⁵ На основу распрострањености Дијаниног култа могли бисмо да закључимо да су, захваљујући експлоатацији руда,

31 | Marjan C. Galestin, *n. d.*, 257, fig. 4.

32 | Lucia Țeposu-Marinescu, Constantin Pop, *Statuete de bronz din Dacia Romană, Monografii I*, București, 2000, 36, nr. 17, pl. 12/17.

33 | Sabine Faust, „Figürliche Bronzen und Gegenstände aus anderen Metallen aus Stadt und Regierungsbezirk Trier in Privatbesitz II“, *Trierer Zeitschrift* 63, Trier, 2000, 269–271, Kat. 8, 9.

34 | Marc Rugge, Frank Vermeulen, Luc Moens, *n. d.*, 194, 197, Abb. 3/22–23.

35 | О овоме детаљније у: Снежана Ферјанчић, Гордана Јеремић, Александра Гојгић, *Римски епиграфски споменици Чачка и околине, Прилози за историју Чачка 2*, Чачак, 2008, *passim*; са старијом литературом.

у овим крајевима били развијени трговина и занатство, па је отуда сасвим очекивано да се појаве и споменици Меркуровог култа, а у обзир свакако треба и узети чињеницу да је реч о транзитној, економско–трговачкој области.

Трагови Меркуровог култа на територији римских провинција Горње Мезије и источног дела Далмације, економски и културолошки блиско повезаног са Мезијом, углавном су спорадични и прате се кроз релативно малобројне налазе епиграфских споменика, камене пластике, нешто већег броја бронзаних статуета и представа на накиту (сл. 1).

У Горњој Мезији су забележене само три фрагментоване мермерне скулптуре овог божанства³⁶ – две из Виминација (*Viminacium*) и једна са Медијане код Ниша (*Mediana*), из прве половине II века н. е. (глава из Виминација),³⁷ односно са краја III или са почетка IV века н. е. (торза из Медијане и Виминација).³⁸

Вотивни споменици посвећени Меркуру веома су ретки. За сада су позната три натписа. Један је препис текста са вотивне аре из села Кош код Пећи, који је објавио Н. Вулић: *Mercurio / M. Ulpius / Severian[us] / l(ibens) m(erito) p(osuit)*.³⁹ Други натпис, из Зуковца код Књажевца, односи се на Меркура, заштитника античког Ниша: *Mercurio / Naissati / Claudia / Plotina / ⁵ ex voto / n e posuit*.⁴⁰ Једино остаје неизвесна реституција текста фрагментоване аре из Виминацијума, где се Меркурово име појављује у култној заједници Либерера и Либерера.⁴¹

У Далмацији, у Сопотници у околини Горажда, забележен је вотивни рељеф са представом божанства одевеног у огртач, са кадуцејем и кесом, који је стилски близак Меркуру на вотивном рељефу из Доњег Унца код Босанског Грахова, који К. Пач везује за присуство Грка или Оријенталаца у тим областима, поистовећујући Меркура са Хермесом Психопомпом.⁴² Са овим мишљењем слажу се Е. Имамовић⁴³ и Р. Зотовић,⁴⁴ која ове налазе доводи у везу са грчким

36 Miodrag Tomović, *Roman Sculpture in Upper Moesia, Belgrade*, 1992, 110–111, 176.

37 Miodrag Tomović, *n. d.*, cat. 155, fig. 21, 2.

38 Miodrag Tomović, *n. d.*, cat. 156, fig. 33, 3; cat. 176, fig. 41, 6 (Хермес).

39 Никола Вулић, „Антички споменици наше земље“, *Споменик СКА LXXI*, Београд, 1931, 112, бр. 272.

40 CIL III 8260. Слова *n e* су била оштећена (према напомени приређивача грађе).

41 Miroslava Mirković, *Viminacium et Margum, Inscriptions de la Mésie Supérieure II*, Belgrade, 1986, 74, cat. 28.

42 Carl Patsch, „Archäologisch–epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien“, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina VI*, Sarajevo, 1896, 254, fig. 4; Karl Patsch, „Zbirke grčkih i rimskih starina u bos.-herc. zemaljskom muzeju“, *Glasnik Zemaljskog muzeja XXVI*, Sarajevo, 1914, 193.

43 Enver Imamović, *Antički kulturni i votivni spomenici na području BiH*, Sarajevo, 1977, 150.

44 Radmila Zotović, *Population and Economy of the Eastern Part of the Roman Province of Dalmatia*, BAR International Series 1060, Oxford, 2002, 58.

трговцима и уметницима који су насељавали источни део провинције Далмације, нарочито рударску област Домавије.

Индијектне потврде о поштовању Меркура у Горњој Мезији налазимо на два надгробна споменика из Скопља (*Scupi*). На вотивној ари посвећеној Немези остало је сачувано име дедиканта, *P. Petilius Mercator*, који је био декурсион колоније и дуовир,⁴⁵ а чије је име у вези са трговином, односно Меркуром. Други натпис потиче из западне некрополе Скупа, подигнут извесном *G. Iulius Arteasu*, у част генија мацела (*a genio macelli*).⁴⁶ Мацела су биле тржнице животним намирницама, груписане око дворишта са стубовима или дуж трема, за трговање по различитим временским приликама, са већим бројем продавница, као и мањим споредним просторијама, међу којима су се налазиле и оне за култне намене.⁴⁷ Извесни мацелум се помиње на натпису из Сребрнице у Далмацији, док је из Бракаре Аугусте позната посвета *genio macelli sacrum posuit*.⁴⁸

Ликовну представу Меркура у рељефу срећемо на мермерној надгробној стели Марка Валерија Сперата и његове супруге Луције Афродизије из Виминацијума.⁴⁹ Меркур је на стели приказан, заједно са Минервом, као један од учесника сцене Плутонове отмице Коре.⁵⁰ Он се овде појављује у улози гласника богова подземља, као и водича душе (писхопомпа), који попут добротинитеља ослобађа болова и води душе покојника ка вечном блаженству.⁵¹ Хтонски карактер Меркура наглашен је представом змије коју бог гази својом десном искораченом ногом. На основу стилских карактеристика споменик је датован у време Антонина.⁵²

Налази бронзаних статуета у Горњој Мезији концентришу се у области Подунавља. До сада је пронађено око 40-ак статуета овог божанства,⁵³ а при-

- 45 Borka Dragojević-Josifovska, „Scupi et la région de Kumanovo“, *Inscriptions de la Mésie Supérieure VI*, Beograd, 1982, 56, No. 12.
- 46 Lenče Jovanova, „Scupi from the 1st to the 3rd century according to new archaeological and epigraphic discoveries“, in: *Römische Städte und Festungen an der Donau*. Akten der regionalen Konferenz, organisiert von Alexander von Humboldt-Stiftung, Beograd, 16–19. Oktober 2003, Hrsg. M. Mirković, Beograd, 2005, 159.
- 47 K. Schneider, s. v. Macellum, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft XIV-1* (Lysimachos bis Mantike), Hrsg. W. Kroll, Stuttgart, 1928, coll. 129–132.
- 48 K. Schneider, *n. d.*, coll. 132.
- 49 Miroslava Mirković, *n. d.*, 130–131, no. 110.
- 50 Представа отмице Коре означава везу између љубави и смрти у контексту апотеозе душе, а најчешће указује на насилну смрт младе жене; види у: Sanja Pilipović, „Divine rape as funeral motif: example of stela from Viminacium“, *Balkanica XXXII–XXXIII*, Belgrade, 2003, 63.
- 51 Сања Пилиповић, *Мит и љубав. Представе на надгробним споменицима римске провинције Горње Мезије*, Београд, 2007, 62–63.
- 52 Сања Пилиповић, *н. д.*, 115–116, кат. 5.
- 53 Nadežda Gavrilović, *n. d.*, 58, 61, cat. 6–46.

мерци поичу из Београда (*Singidunum*),⁵⁴ околине Смедерева,⁵⁵ Сапаје,⁵⁶ Текије (*Transdierna*),⁵⁷ Караташа (*Diana*),⁵⁸ Прахова (*Aquae*),⁵⁹ Арчара (*Ratiaria*),⁶⁰ околине Неготина,⁶¹ Равне код Књажевца (*Timacum Minus*),⁶² насеља *Mediana* код Ниша,⁶³ Грачанице (*Ulpiana*)⁶⁴ и Велеса на југу провинције.⁶⁵ Овом прегледу придружују се и четири статуете из античке збирке Музеја града Београда, од којих једна представља бољи занатски рад, док су остале немарније израде, у стилу карактеристичном за III век нове ере.⁶⁶ У осредње занатске радове сврстава се статуета из приватне колекције из Немачке, која потиче са простора Горње Мезије или Доње Паноније, а која је на основу компаративне грађе датована у I–II век нове ере.⁶⁷ Меркур је у наведеним случајевима углавном приказан са петасосом и огртачем, пресавијеним преко рамена или који, додуше ређе покрива леву руку, са атрибутима у рукама и у већини случајева, у обући са крилцима. За сада је уочљиво одсуство Меркура оденутог у дугачки огртач који обавија цело тело.

На римском прстењу, односно гемама из Горње Мезије, представе Меркура се јављају на неколико примерака. Међутим, за већину предмета не постоје поуздани услови налаза. У Народном музеју у Београду налази се сребрни

- 54 Бисенија Петровић, „Статуете божанстава“, у: *Античка бронза Сингидунума*, ур. С. Крунић, Београд, 1997, 35, кат. 11.
- 55 Реч је о представи лежећег Меркура, в.: Ljubiša Popović et al., *Античка бронза и Југославији*, Београд, 1969, 89, кат. 89.
- 56 Ljubiša Popović et al., *n. d.*, 90, кат. 92.
- 57 Ljubiša Popović et al., *n. d.*, 89, кат. 87.
- 58 Јелена Кондић, „Statio cataractarum Dianae: Царска портретна статуа бога Меркура“, *Зборник радова Народног музеја XVI–1*, Београд, 1996, 153–160.
- 59 Ljubiša Popović et al., *n. d.*, 89, кат. 90.
- 60 Varbinka Najdenova, „Les bronzes de Ratiaria (Mésie Supérieure)“, in: *Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronze*, Freiburg, 18–22. Juli 1988, Stuttgart, 1994, 299–300, 303, fig. 4, 5. Ауторка обе фигурине Меркура датује у доба Севера, на основу параметара економског развоја града и провинције.
- 61 Место налаза није поуздано утврђено. Могуће је да налаз потиче из села Малајници или евентуално из села Дупљане, уп.: Љубица Зотовић-Жунковић, „Три бронзане статуете из Неготинског музеја“, *Старинар IX–X (1958–1959)*, Београд, 1959, 213, сл. 2, нап. 13.
- 62 Петар Петровић, Светозар Јовановић, *Културно благо књажевачког краја. Археологија*, Београд, 1997, 60, кат. 3.
- 63 Слободан Дрча, „Меркур“, у: *Археолошко благо Ниша. Од неолита до средњег века*, Београд, 2004, 170, кат. 97; са старијом литературом.
- 64 Ljubiša Popović et al., *n. d.*, 89, кат. 88.
- 65 Види напомену 28.
- 66 Бисенија Петровић, *n. d.*, 35–36, кат. 10, 12–14.
- 67 Ivana Popović, *Roma aeterna inter Savum et Danubium. Works of Roman Art from the Petrović-Vesić Collection*, Belgrade, 2006, 84, No. 32.

прстен са непознатог налазишта, са тракастом алком и овалном главом са елипсастим лежиштем, у ком се налазила гема од светломрчког опала.⁶⁸ На геми је представљен Меркур, окренут налево, са кесом у десној руци и кадучејем у левој. Прстен је на основу типолошке анализе датован у прву половину III века нове ере.⁶⁹ Нешто скромније израде је бронзани прстен из I века н. е., такође са непознатог налазишта, из збирке Народног музеја у Београду, где је на дискоидној глави прстена урезана представа наге мушке фигуре, могуће Меркура.⁷⁰ Од двадесет публикованих гема из музејских збирки из Београда и Пожаревца, само се за пет примерака зна да потичу из Виминацијума, док за остале не постоје подаци о месту налаза.⁷¹

Порекло Меркура из Бреснице остаје отворено када су у питању радионица и археолошки оквир. Један од најпоузданијих параметара за одређивање радионичког порекла ове статуете јесу физичко-хемијске анализе. Оваква врста анализа урађена је на фигуринама из остава из Круисхутема у Белгији и двома оставама из северне Француске. Утврђено је да белгијске статуете имају више олова у себи и константну концентрацију цинка, што није био случај код француских примерака.⁷² Археолошким истраживањима у Круисхутему локализована је радионица за прераду метала у којима су неки примерци израђени, док су друге статуете из светилишта вероватно потицале из њене околине.⁷³

Рендгенско зрачење и томографија су неструктивни методи који се примењују у проучавању бронзаних статуа. Рендгенским зрачењем могу се добити подаци о начину и фазама израде статуе и каснијим дорадама, али је истовремено могуће утврдити и да ли је реч о оригиналном античком делу. Пуно ливене античке статуете појављују се потпуно јединствено, без назнака калупа, рупа или већих шупљина.⁷⁴ Рендгенско снимање статуете из Бреснице (сл. 5) потврдило је да је реч о оригиналном, пуно ливеном предмету, без секундарних дорада, са здравим и добро очуваним језгром.⁷⁵

- 68 | Ивана Поповић, „Римски накит у Народном музеју у Београду. I Прстење“, *Антика VI*, Београд: Народни музеј, 1992, 44, кат. 86, сл. 86.
- 69 | Ивана Поповић, *н. д.*, 10, тип II.
- 70 | Ивана Поповић, *н. д.*, 47, кат. 96, сл. 96. Прстен тип I, хеленистичке форме, која је негована током III–II века п. н. е., али је у употреби и у I веку н. е. (уп. *Исто*, 10).
- 71 | Геме су каталожски публиковане без пратећег илустративног дела. Недостају и прецизнији подаци о условима налаза гема из Виминацијума: Nadežda Gavrilović, *н. д.*, cat. 52, 54, 56, 62, 66.
- 72 | Marc Rugge, Frank Vermeulen, Luc Moens, *н. д.*, 203–204.
- 73 | Marc Rugge, Frank Vermeulen, Luc Moens, *н. д.*, 207.
- 74 | Josef Riederer, „Material und Herstellungstechnik der Statuetten des römischen Schatzfundes von Straubing“, in: *Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronze*, Freiburg, 18–22. Juli 1988, Stuttgart, 1994, 359.
- 75 | Најсрдачније захваљујемо Рендгенолошкој служби Дома здравља Чачак на стрпљењу и урађеним рендгенским снимањима статуете.

Меркур из Бреснице неоспорно припада групи представа божанстава рађеног у малом формату који је, судећи према осредњем квалитету и лоше приказаној анатомији, представљао серијски производ.⁷⁶ Њега не треба посматрати као уметнички предмет, већ култни, који је могао да се набави по приступачној цени.⁷⁷ Статуета из Бреснице могла је да буде део приватног светилишта (*lararium*) коју је власник могао да држи у свом дому или да је носи са собом, али је могла да представља и вотивни дар неком светилишту (*aedes, templum*). Уз овакве фигурине, у светилиштима су обично прилагани новац, фибуле, амулет, украси, како је то забележено у поменутом Круисхутему.⁷⁸

Оно што недостаје бресничком Меркуру је постоље које су антички мајстори израђивали истовременим ливењем са статуетом или изливањем додатка на стопало којим се статуета ослањала о тло и које се уметало у сокл. Постоље је могло да буде и од другог метала, најчешће олова, за који се статуета прилепливала, какав је вероватно случај са бресничким примерком, који на стопалима не показује трагове физичког одвајања од постоља. Оно је могло бити кружно или полигоналног облика, са стопама или без њих.⁷⁹

Слободно бисмо могли да закључимо да бронзани Меркур из Бреснице спада у групу нагих Меркура, који представља доста распрострањен тип у Римском царству и за који се у литератури углавном користи термин „галски Меркур“. За овај тип су карактеристична крилца која директно изничу из косе, атрибути у рукама (*marsupium* и *caduceus*) и поглед усмерен према посматрачу. На основу немарније израде и непропорционалности у приказивању анатомије, сврстава се у ред серијски произвођених статуета, који се на основу ових одлика, као и паралела из Кладова и Велеса и стилски сродног примерка из Херлена, прецизно датованог новцем Тетерика, опредељује у средину или другу половину III века нове ере. Остали примерци нагих Меркура, слични статуети из Бреснице, концентришу се углавном у области Германије и северозападне Галије, па бисмо, уз велике резерве, ову статуету могли да сматрамо производом неке од тих радионица, мада помишљамо и на могућност да је модел или калуп за израду овог Меркура доспео у ове крајеве трговачким или неким другим везама, а да је затим израђен у некој од овдашњих локалних радионица. Недоумицу око места израде бресничког Меркура свакако би могла да разреши будућа физичко-хемијска истраживања. Међутим, претпоставка да ли су занатлија или наручилац ове статуете галског, германског или аутохтоног порекла или, пак, да ли је у питању особа професионално повезана са трговином и путовањима, остаће, до неких новијих открића, само у домену спекулација.

76 | Marc Rugge, Frank Vermeulen, Luc Moens, *n. d.*, 195, 206.

77 | Sabine Faust, *n. d.*, 263.

78 | Marc Rugge, Frank Vermeulen, Luc Moens, *n. d.*, 204.

79 | Дobar илустративни пример престављају статуете нађене у Штраубингу, за које је установљено да представљају производ једне исте радионице. Уп.: Josef Riederer, *n. d.*, 357, Abb. 1, a–b.

Roman Bronze Mercury from Bresnica

In the permanent exhibition of the National Museum in Cacak there is a statue of god Mercury made of bronze which presents an accidental finding from Bresnica, a settlement on the modern road between Cacak and Kragujevac (*Moesia Superior*). The statue is made of bronze casted in a mould and additionally carved. It is partially damaged; left forearm and the attribute which the god was holding in his hand are missing.

The statue from Bresnica belongs to the type of naked Mercury widely spread all over Roman Empire. This example belongs to the variant of type characterized by the little wings coming out directly from hair, attributes in hands – money bag (*marsupium*) and a stick (*caduceus*). According to the not very perfect working out of the statue and non proportionality in presenting anatomy, it is sorted out to the group of mass produced products of medium quality. A near stylistic analogy with this finding is the statue of Mercury from Heerlen from the province Germania Inferior, more precisely dated by the money of the emperor Tetricus (270–273) which represents in the best way artistic and craftsmen trends in working out of this kind of objects during III century, in fact middle – second half of III century when this example from the collection of the National Museum in Cacak was created. Other examples of naked Mercury, analogue to the statue from Bresnica are mainly concentrated in the regions of provinces Germania and northwest Gallia in the valleys of Rhine and Mosel, thus we can consider this statue, with great doubts, a product of some of those workshops, however it is also possible that the model or a mould for the statue comes from those regions and that the statue itself was worked out in one of the local workshops. Future physical-chemical analyses of Mercury from Bresnica can solve the mystery of the place where it was made. Nevertheless, supposition that a craftsman or the owner of this statue – possible persons professionally connected with trade and travel – of Gallic, German or local origin will remain in the domain of speculations until some new findings in the future.

Gordana JERICIC, PhD

Mercure romain en bronze de Bresnica

En exposition permanente au Musée national à Cacak se trouve une statuette en bronze du dieu Mercure, qui représente une trouvaille occasionnelle de Bresnica, écart sur la route actuelle de Cacak et de Kragujevac (*Moesia Superior*). La statuette est en bronze, pleinement moulée et retravaillée par gravure. Elle est partiellement abîmée, lui manquant l'avant-bras gauche, tout comme l'attribut que la divinité tenait dans la main.

La statuette de Bresnica appartient au type de Mercure nus, assez répandu sur tout l'espace de l'Empire romain. Cet exemplaire appartient à la variante du type pour laquelle sont caractéristiques les ailes qui poussent directement des cheveux, les attributs dans les mains – une bourse avec de l'argent (*marsupium*) et un caducée (*caduceus*). D'après l'exécution plus négligée de la statuette et la disproportion dans la présentation de l'anatomie, elle est classée dans le rang des produits fabriqués en série, de qualité médiocre. L'analogie stylistique proche pour cette trouvaille est la statuette de Mercure de Heerlen, de la province Germania Inferior, plus précisément datée par l'argent de l'empereur Tetricus (270–273), qui de la meilleure manière dépeint les tendances artistiques et artisanales dans l'exécution de cette sorte d'objet durant le IIIème siècle, c'est-à-dire du milieu de la seconde moitié du IIIème siècle, de quand provient aussi l'exemplaire du recueil du Musée national à Cacak. Les autres exemplaires de Mercure nus, statuettes analogues de Bresnica, sont concentrés en général sur le territoire des provinces de Germanie et du nord-ouest de la Gaule, dans les vallées du Rhin et de la Moselle, aussi pourrions-nous, avec de grandes réserves, considérer cette statuette comme produit d'un des ateliers locaux. Le doute concernant l'endroit d'exécution du Mercure de Bresnica peut être résolu par des analyses physico-chimiques. Toutefois, la supposition que l'artisan ou le propriétaire de cette statuette – probablement une personne liée professionnellement au commerce et aux voyages – fut d'origine gauloise, germanique ou autochtone, restera, jusqu'à des découvertes plus récentes, uniquement dans le domaine de la spéculation.

Gordana JERIC, Dr

Табла I – Сл. 1
 Карта распрострањености споменика Меркуровог култа у Горњој Мезији
 (приредила Г. Јерemiћ)

Сл. 2
(фронтална страна)

Сл. 3
(десна бочна страна)

Сл. 4
(лева бочна страна)

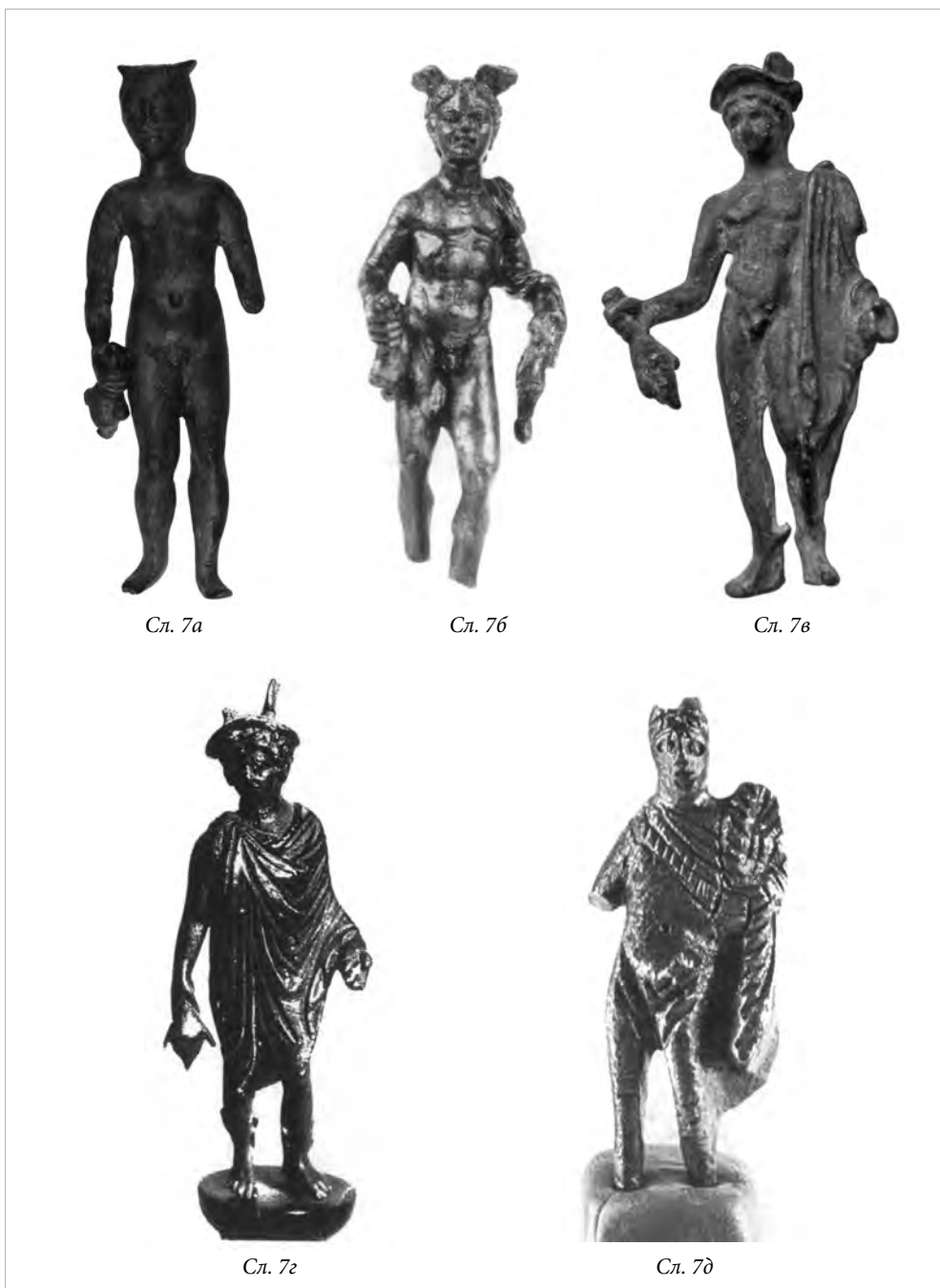

Сл. 5
(задња страна)

Сл. 6
(рендгенски снимак)

Табла II – Меркур из Бреснице (фото: Марко Бојовић)

Табла III – Типологија стојећих Меркура: а) Бресница; б) Равна код Књажевца (према: Петровић, Јовановић 1997, 60, кат. 3); в) непознато налазиште (према: Роровић 2006, 84, cat. 32); г) Роमुла (према: Țerosu-Marinescu, Pop 2000, pl. 21/36); д) Сапаја (према: Роровић et al. 1969, sl. 92)

Сл. 8 – Меркур из Кладова
(према: Brunšmid 1914, kat. 29)

Сл. 9 – Меркур из Харлена
(љубазношћу Theetentmeit,
Heerlen, NL)

Табла IV – Аналогије за Меркура из Бреснице